

ІМПЛІЦИТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИПУЩЕННЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНІ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

Кучма Ольга Іванівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу функцій емоційно-експресивних часток як індикаторів іллокуції мовленнєвого акту "припущення" у німецькій мові та засобів передачі цих функцій українською мовою. Прослідковується тенденція до експлікації в перекладах імпліцитно виражених значень.

Ключові слова: мовленнєвий акт "припущення", емоційно-експресивна частка, сполучення часток, імпліцитні засоби, лексичний відповідник.

Сучасна лінгвістична наука та, зокрема, перекладознавство розвивається під знаком функціонального підходу до вивчення мовних явищ, а тому антропологічні аспекти мовлення: аспект мовця та його інтенцій, адресата та способу взаємодії учасників вербальної комунікації перебувають у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. Особливу увагу привертають до себе імпліцитні значення, в тому числі з погляду можливості їхньої передачі засобами інших мов (Арнольд І., Бацевич Ф., Бондарко О., Бюлер К., Гальперін І., Кагановська О., Городенська К., Гуйванюк Н., Люттен Й., Нойберт А., Норд К., Невідомська Л., О'Сулліван Е., Старикова О., Снітко О., Стефурак Р. та ін.). **Актуальність** цієї статті впливає з необхідності всебічного вивчення категорії імпліцитності, в т. ч. в плані міжмовного порівняння. **Метою** статті є аналіз засобів української мови для передачі функцій емоційно-експресивних часток німецької мови як індикаторів іллокуції припущення. **Об'єктом** аналізу виступають частки *doch, schon, wohl* та їхні сполучення. **Предмет** дослідження – функції цих часток і сполучень та їхнє відтворення українською мовою. **Новизна** дослідження полягає у виборі об'єкта, предмета аналізу, а також у отриманих результатах, які можна використовувати в курсі теорії та практики перекладу, аналізу тексту, при укладанні словників.

Як і кожен мовленнєвий акт, припущення має два взаємопов'язані плани: пропозиційний, тобто повідомлення про якийсь факт дійсності, та іллокутивний, який означає інтенцію мовця, тобто його оцінку змісту свого висловлювання та настанову для адресата висловлювання щодо кваліфікації отриманого повідомлення. Оформлюючи твердження як припущення, мовець сигналізує, наприклад, про свою недостатню інформованість щодо змісту повідомлення чи недостатню впевненість у його правдивості.

Існують різні мовні засоби для вираження інтенції припущення, як експліцитні, так і імпліцитні. Все залежить від мети висловлювання чи мотивів мовця, від його щирості і прямолінійності мовленнєвих стратегій, а також від запланованого перлокутивного ефекту [Ніколова 2003]. Як правило, мовець прагне створити зрозуміле для адресата висловлювання, яке демонструє його правдивий намір, використовуючи для цього прями, найбільш придатні для цього мовні засоби та конфігурації висловлювання. Такими (експліцитними) засобами, які належать до пропозиції висловлювання, можуть бути: модальні дієслова (*sollen, können* та ін.), модальні сло-

ва (*vielleicht, wahrscheinlich, sicher* та ін.), дієслова типу *halten für, glauben, scheinen* з інфінітивом, підрядні речення типу: *ich vermute, dass..., ich nehme an, dass ...*, конвенціоналізовані вирази типу *allem Anschein nach* або *alles deutet auf etw. hin*, Futurum I та II (в т. ч. у поєднанні з модальним словом). У повсякденному мовленні трапляються і такі ситуації, коли мовець не експлікує свого наміру, залишаючи адресату можливість самостійно його виявити у прийнятому висловлюванні.

Імпліцитним способом припущення мовця передається за допомогою деяких емоційно-експресивних часток: частки *wohl*, її сполучень *ja wohl, doch wohl (auch)*, а також частки *schon*, в контексті розповідного речення (в т. ч. розповідне речення з питальною інтонацією). При цьому основна інтенція мовця супроводжується додатковими нюансами: мовець втішає, заспокоює, вказує на очевидність того, що є предметом припущення, прагне підтвердження чи згоди слухача або ж вказує на певні обмеження. Дослідження функцій цих часток та їхніх сполучень, з погляду можливості відтворення їх українською мовою на прикладах стилізованих діалогів знакових літературних творів ХХ ст. та їхніх перекладів, дозволило встановити певні закономірності.

Частка *doch* у реченнях з питальною інтонацією, але з порядком слів розповідного речення сигналізує про намір мовця впевнитися в чомусь, отримати підтвердження свого припущення у партнера (очікується ствердна відповідь), розвіяти свою стурбованість чи сумнів. Порядок слів загального питання виключається: *Der Direktor Bentheim sagte: "Das meinen Sie doch nicht im Ernst. Ich setze dort keinen Fuß mehr hinein". (A. Seghers, 437) – "Сподіваюся, ви жартуєте," – сказав директор Бентгайм. – "Моєї ноги там більше не буде."(437)* Отже, у перекладі значення, виражене часткою *doch*, експлікується за допомогою перформативного [пор. Сулейманова 2010, 92] дієслова.

Сполучення *doch wohl* означає, що мовець, шукаючи згоди слухача, сам не впевнений в істинності висловлювання, але вважає його дуже вірогідним, що передається українською частотними відповідниками обох цих часток *певно/мабуть, все-таки* або експлікується вставними словами "*певна річ*", "*як видно*": *"Die größte Beschränktheit, zu der Heimatsinn verleitet, liegt doch wohl darin, dass man sich für zuständig hält, auf alle Fragen zu antworten."(S. Lenz 131) – "Страшенна обмеженість, до якої призводить поклоніння рідному краю, виявляється, певно, все-таки в тому, що люди вважають себе компетентними давати відповідь на всі запитання" (114–115).*

Ще складніші відношення виражаються через сполучення *doch wohl auch*, що має в перекладі сполучення частотних відповідників кожної з часток "*і самі, певно, ...*", а також "спрощений" варіант – лише частка *й* як формальний відповідник *auch*, який не може передати всієї складності емоційної установки мовця (нагадування-припущення з вказівкою на щось у передісторії висловлювання, що пояснює правомірність припущення).

Сполучення *wohl doch noch* має таке значення: мовець дає зрозуміти адресату, що сприйме відсутність будь-якої його реакції як відхилення від норми (*wohl*) і чекає підтвердження свого припущення (*doch*), а *noch* додає вказівку на часове відне-

сення до майбутнього: *Der Maler sagte abschätzend: "Eine Auskunft kann man hier wohl doch noch holen, oder?"* (S. Lenz, 391) – Художник ... спогорда промовив: – "Спитати тут дещо можна чи ні?" (352).

Складна емоційна пресупозиція цього висловлювання слугує позначенню напруженості стосунків між партнерами. В перекладі припущення з нашарованими на нього додатковими нюансами перетворилося на запитання дозволу. Такі спрощення трапляються, як правило, у випадках сполучення 3–4 емоційно-експресивних часток, коли важко проаналізувати ефект їхньої взаємодії на етапі перекладацького аналізу або знайти вербальний відповідник на етапі ревербалізації. Передати припущення у наведеній вище ситуації можна за допомогою антонімічного перекладу та перестановки компонентів: "То що, тут і запитати вже нічого не можна?"

За допомогою сполучення *doch nicht etwa* мовець намагається виправдатися перед слухачем, позбутися своїх сумнівів, отримати підтримку чи розуміння: "*Das ist doch nur ein Racheakt.*" – "*Das habe ich mir auch schon gesagt.*" – "*Du glaubst doch nicht etwa, dass ich...*" – "*Ich glaube gar nichts*" (B. Apitz, 206). У перекладі актуалізується лише інваріантне адверсативне значення першої частки – *doch*, спільне з однойменним прислівником: "*Вони просто хотіли помститися!*" – "*Я вже й сам казав собі це.*" – "*Але ж ти не думаєш, що я ...*" – "*Я нічого не думаю*" (178). Очевидно, і в цьому контексті доцільно експлікувати емоційну установку мовця за допомогою вставного слова: "*Сподіваюсь, ти ж не думаєш, що я...*".

Емоційно-експресивна частка *schon* – ненаголошена чи наголошена – у розповідному реченні зі значенням майбутнього означає впевненість мовця у правильності висловленого припущення. Воно супроводжується додатковими емоційними відтінками сподівання, заспокоєння, застереження тощо. Впевненість мовця заспокоює і відкидає сумніви перш за все тоді, коли в передісторії висловлювалися негативні оцінки цього факту. Припущення з *schon* може стосуватися і минулих подій: "*Sie wird das schon gewusst haben*" [Engel 1991, 237]. Однак, без ширшого контексту цю фразу можна зрозуміти двояко: як таку, що виражає впевненість (= "*та вона, очевидно, знала*"), або як припущення з темпоральним компонентом (= "*вона, очевидно, вже знала*"). В українській мові в цьому типі висловлювання використовують сполучення "*якось уже*" / "*вже якось*", "*уже сам*", "*(та й) сам*", "*колись та*" у тій самій функції. Крім того, ця функція може експлікуватися або економним чином (вставне слово, напр., *гадаю*), або описово (через парафразу чи слова автора). Напр.: "*Es wird schon gehn, es muss gehn.*" (S. Lenz, 336) – "*Якось уже впораюся, треба впоратися*" (301) або: "*Alle, die ich fragte, zuckten die Achseln oder sie sagten: wirst schon sehen*" (S. Lenz, 318) – "*Усі, кого я питає, задумувались і тільки знизували плечима ... чи просто казали: Сам побачиш*" (284).

З ненаголошеною часткою *wohl* у розповідному реченні мовець не стверджує, що факт має місце, а лише припускає, що він можливий, очевидний, а посилання на причину цієї очевидності надає висловлюванню характеру гіпотези (= *vermutlich, wahrscheinlich*). Окремим випадком цього типу контексту є непрямі висловлювання, посилання на чийсь слова (непряма мова з кон'юнктивом I).

Гіпотетичність є тим відтінком значення, який відрізняє цей варіант припущення від подібних (напр.: *ja, schon*). Українською це значення, як правило, експлікується у вставних словах зі значенням різного ступеня вірогідності чи можливості: *мабуть, видно, (на)певно / певна річ, либонь, очевидно*, а також: *бачу, отже, авжеж, а втім, справді, схоже, що правда, то правда, чого ж, таки начебто, звісно*. Найчастішим лексичним відповідником є вставне слово *мабуть*: "*Passt auf Joswig auf, er hat wohl irgend etwas gerochen, er war ziemlich misstrauisch.*" (S. Lenz, 154) – "*А ви стережіться Йозвіта, він, мабуть, щось пронохав. Сьогодні він такий недовірливий*" (137).

Спроби передати функцію цієї частки за допомогою українських емоційно-експресивних часток: *(та) ж / ж (бо), це, ось, хіба* з перетворенням розповідного речення в загальне питання трапляються рідко [пор. Кучма 2004, 96] і не досягають мети, а ці часто вживані частки виступають, швидше, формальними заміниками *wohl*: "*Wir beide haben es, scheint' s, immer noch nicht zu einer Familie gebracht.*" – "*Ich sicher nicht*", sagte Robert, "*und ich bin wohl der ältere*" (A. Seghers, 45) – "*Здається, нам обом ніколи думати про родину.*" – "*Особливо* мені*", сказав Роберт, – "*я ж бо* старший за вас*" (38).

У відповіді мовець насправді підтверджує факт відсутності у нього родини: "*Я дійсно ще не маю родини...*", а потім припускає "*а я ж, мабуть / певно / либонь, старший за вас*". Отже, припущення мовця у перекладі трансформується в суперечливе пояснення.

У висловлюваннях заперечного змісту *wohl* має лексичні відповідники *навряд та часом* з трансформацією твердження в запитання: "*Nur arbeiten, das muss jeder auf der Insel. Und Möglichkeiten gibt es genug.*" – "*Artisten brauchen Sie wohl kaum?*" (S. Lenz, 436) – "*Але працювати на острові мусить кожен, і можливостей для цього досить.*" – "*А артисти вам часом не потрібні?*" (395).

При сполученні часток *ja wohl* друга частка, яка надає висловлюванню характеру гіпотези, послаблює впевненість мовця в тому, що факт, про який він нагадує за допомогою *ja*, має місце. Серед функціональних відповідників, крім постійного вставного слова *сподіваюся*, з'являються й інші: *може, мабуть (і), та, видно; очевидно, напевне, мовляв, звісно*, які, фактично, є функціональними відповідниками німецьких модальних слів з різним ступенем впевненості.

Наголошена частка *wohl* підтверджує якийсь факт, одночасно з певним обмеженням, яке може конкретизуватися у подальшому, має адверсативний або концесивний компонент (пор. *zwar* або *schon*), що передбачає (як правило, імпліцитно) появу адверсативного сполучника *aber* або сполучника з концесивним значенням. Серед відповідників – підсилювальна частка *таки*, вставні слова *мабуть* та *певна річ*, які супроводжуються обмежуючими сполучниками: адверсативним *але* або концесивним *хоч і*: "*Das habe ich und jeder hat es natürlich wohl bemerkt. Aber ich wehre mich dagegen, mehr darin zu sehen*" (H. Hesse, 352) – "*Все це я, певна річ, помічав. Але я не хотів побачити за цим щось більше*" (151).

Дослідження засвідчує, що індикаторами припущення, які імпліцитно передають адресату інформацію про намір мовця, його ставлення до власного висловлювання

та очікувану реакцію, успішно слугують емоційно-експресивні частки *doch, schon, wohl* та їхні сполучення *ja wohl, doch wohl (auch), wohl doch noch* тощо. На етапі перекладознавчого аналізу краще розпізнається більш проста конфігурація пресупозиції висловлювання, створена окремою часткою. Складні ментальні структури, "згорнуті" у сполучення трьох часток, менше піддаються аналізу не-носієм німецької мови та ревербалізації в українському перекладі. Українські переклади засвідчують тенденцію до вираження припущення експліцитно, у пропозиції висловлювання, за допомогою вставних слів та конвенціоналізованих виразів. Подальші дослідження іллокутивних індикаторів та модифікаторів різних мовленнєвих актів допоможуть заповнити певну прогалину у знаннях про функції іллокутивних засобів висловлювання та встановити функціональні міжмовні відповідники.

Стаття посвячена аналізу функцій емоціонально-експресивних частиц в качестве индикаторов иллокуции речевого акта "предположение" в немецком языке и возможностей воспроизведения этих функций в украинском языке. Наблюдается тенденция к экспликации в переводах имплицитно выраженных значений.

Ключевые слова: речевой акт "предположение", емоціонально-експресивная частица, комбинация частиц, имплицитные средства, лексический эквивалент.

The article analyses the functions of the German modal particles as the illocution indicators in the speech act "assumption" and ways to implement these functions in the Ukrainian. The tendency towards the explication of the implicate meanings of the German particles in the Ukrainian translations is observed.

Key words: speech act "assumption", the emotional and expressive particle, a combination of particles, implicit means, the lexical equivalent.

Література:

1. Кучма О. І. Німецькі емоційно-експресивні частки та їх відтворення українською мовою : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство / Ольга Іванівна Кучма. – К., 2004.
2. Николова А. К вопросу об интенциональной структуре директивного речевого акта / А. Николова // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков / под общ. ред. Д. Митева и А. Николовой. – Шумен : Унив. изд-во "Епископ Константин Преславски", 2003. – Вып. 2.
3. Сулейманова Ю. М. Перформативный глагол как средство экспликации асертивной интенции / Ю. М. Сулейманова // Вестник ОГУ. – Оренбург : Изд-во ОГУ, 2010. – № 11 (117). – С. 91–93.
4. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg : Julius Groos, 1991. – 888 s.

Джерела ілюстративного матеріалу:

5. Hesse H. Das Glasperlenspiel / H. Hesse // Gesammelte Schriften. B. 6. – Frankfurt a/M : Suhrkamp, 1997. – 600 s. ; Гецце Г. Гра в бісер / Г. Гецце ; [пер. Є. Попович]. – К. : Вища школа, 1983. – 589 с.
6. Lenz S. Deutschstunde / S. Lenz. – München : DTV, 1993. – 449 s. ; Ленц З. Урок німецької / З. Ленц ; [пер. з нім. Ол. Логвиненка]. – К. : Радянський письменник. – 1976. – 445 с.
7. Seghers A. Vertrauen / A. Seghers. – Berlin ; Weimar : Aufbauverlag, 1968. – 455 s. ; Зерерс А. Довіря / А. Зерерс ; [пер. з нім. В. Василюк]. – К. : Дніпро, 1977. – 383 с.